

SIMON ATTILA

MÁLENKIJ ROBOT ÉS A CSEHSZLOVÁK NEMZETÁLLAMI TERVEK

Az úgynevezett málenkij robot és általában a polgári lakosságnak a szovjetek általi elhurcolása a második világháború végén sokáig a közép-európai historiográfia érdeklődésén kívül maradt. Ez az egypárti diktatúra 1989/90-ben bekövetkezett összeomlásáig magyarázható volt ugyan a politikai rendszer deformáló hatásával, ám a téma a plurális demokrácia építésének évtizedeiben is a kutatás perifériáján rekedt – úgy Magyarországon, mint Szlovákiában vagy más országokban is. Pedig olyan folyamatról van szó, amely kitűnő terepet teremthet egyfajta nemzetközi megközelítéshez és általánosabb tanulságok levonásához is.

Hatványozottan érvényes ez a mulasztás Szlovákiára, ahol a szakma gyakorlatilag a mai napig sem foglalkozik a szovjet Gulag-világba¹ való elhurcolásokkal, s különösen nem a málenkij robottal. E mögött az érdektelenség mögött ebben az esetben azonban nem csupán a kutatói kapacitás hiánya húzódik meg, hanem valamiféle etnikai tényező is, hiszen az elsősorban a felvidéki magyarokat sújtó atrocitások feltárása szemmel láthatóan nem motiválja a szlovák kollégákat. A téma iránti nemzeti érzékenységet jelzi az a tudatos elhallgatásnak minősíthető magatartás is, ahogyan a pozsonyi Nemzeti Emlékezet Hivatala (Ústav pamäti národa) a Szovjetunióba elhurcolt mintegy 7500 csehszlovák állampolgár nevét tartalmazó listát közzétette.²

---

1 A dolgozatban a Gulag (Glavnoje upravlenyje lagerej) kifejezést a köztudatban elterjedt értelmében, a szovjet munkatáborok egészére alkalmazom, noha a Kelet-Közép-Európa országaiból elhurcoltak döntő többsége (a hadifoglyok és a málenkij robot áldozatai) a Stark Tamás által találóan a külföldiek Gulagjaként meghatározott Gupvi (Glavnoje upravlenyje po gyelam vojennoplennih i intyernyirovannih) táboraiban raboskodott.

2 Zoznam osôb odvlečených do gulagov. Ústav pamäti národa. <http://www.upn.gov.sk/sk/zoznam-osob-odvlečených-do-gulagov/>, 2015. november 10.

A felvezető szöveg szerint ugyanis az elhurcoltak „többségét szlovákok alkották, s jelentősebb képvisellete volt közöttük az orosz és ukrán nemzetiségnek,” ám arról, hogy magyarokat is elhurcoltak, sőt mi több ők voltak többségben, hallgat a szöveg.

Szisztematikus tudományos kutatás híján a témában eddig inkább csak résztanulmányok születtek, s azok sem mindig kellő szakmai hozzáértéssel. A Szlovákiai Politikai Foglyok Konföderációjának megbízásából készült kötetben például a civil elhurcoltak száma – keveredve a hadifoglyok adataival – meglehetősen túldimenzionált.³ Az üdítő kivétel ez alól az elsősorban a csehszlovák diplomáciatörténettel foglalkozó Milada Polišenská 2006-ban megjelent könyve, amelyben a szerző a Szovjetunióba elhurcolt csehszlovák állampolgárok körüli csehszlovák–szovjet diplomáciai kapcsolatokat veszi górcső alá.⁴ Polišenská művéből elsősorban az derül ki, hogy miként viszonyult Prága a gulágra hurcoltakhoz, s mit tett – vagy épp mint nem tett – hazatérésükért. A Szlovákiából történt elhurcolásokkal foglalkozó kevés könyv egyike Peter Juščák *Odvolčení* című kötete, amely elsősorban publicisztikai eszközökkel közelíti meg a témát, ám sok-sok visszaemlékező személyes élményanyagának a felhasználásával.⁵

A téma szlovákiai magyar vonatkozásait illetően talán még szűkösebb az értékelhető szakirodalom. Ezek egyike a szociológia tudományából a történeti kutatások területére átlátogató Dobos Ferenc *Magyarok a történelem senkiföldjén* című tanulmánya,⁶ amelyben a szerző a bodrogi és az Ung-vidéki elhurcolásokat igyekezett az érintett településeken felvett oral history interjúk, s csupán kisebb mértékben levéltári források alapján feltárni. Nem hagyható említés nélkül a téma amatőr kutatójának, Lehotai Aladárnak⁷ munkássága sem, aki az elhurcoltak tárgyi és szellemi emlékeit felgyűjtve, sőt a Gupvi-táborok ukrain helyszínére kilátogatva, olyan ismeretanyagot halmozott fel, amely a szakkutatók számára is rendkívül értékes.

A történeti feltárás fentebb már jelzett hiányosságai egyben azt is jelentik, hogy – egy-két kivételtől eltekintve – nem történt meg az érintett személyek emlékeinek a rögzítése, amely mulasztás ma már pótolhatatlan, mint ahogy nem történt meg az emlékek generációk közötti áthagyományozása sem, hiszen a téma a rend-

---

3 Bystrov 2003.

4 Polišenská 2006.

5 Juščák 2001.

6 Dobos 1992.

7 A málenkij robot gömri vonatkozásainak kutatója, írásai közül lásd Lehotai 2015.

szerváltásig még a szűkebb közösségeken belül is tabunak számított.⁸ Az, hogy a szlovákiai magyar köztudatból a málenkij robot emléke kitörlődött, a Szovjetunióba való elhurcolásokat közvetlenül követő csehszlovák intézkedéseknek is köszönhető: a lakosságcsere, a csehországi deportálások, a reszlovakizálás ugyanis nem csak, hogy nagyságrendileg jóval több személyt sújtottak, de az érintett közösségek is súlyosabb traumaként élhették meg, így ezek emléke vélhetőleg felülírta a málenkij robot lenyomatát.

Az, ami 1944 végén és 1945 elején a szlovákiai magyarok ezreivel történt, többféle dimenzióval bírt. Egyrészt része volt a régió szovjet térhódítással járó erőszakos átformálásának, de annak a folyamatnak is, amely során a magyarságot (éljen az anyaországban vagy valamely utódállamban) vélt vagy valós bűneiért kollektíven büntetni akarták, s nem mellékesen pedig része volt a csehszlovák nemzetállam építését szolgáló erőszakos eszközöknek, miközben ezek a szempontok összekapcsolódtak, és tragikus hatással voltak az érintett lakosságra. Ezért mindazt, ami a háború utolsó szakaszában a szlovákiai magyarok átéltek – különös tekintettel tömeges elhurcolásukra – nem érthető meg az Edvard Beneš vezette csehszlovák politikai elit és a sztálini Szovjetunió együttműködésének ismerete nélkül. Az 1943 decemberében megkötött csehszlovák–szovjet egyezményben ugyanis a szovjetek – annak fejében, hogy Beneš teljesen kiszolgáltatta országát nekik (vállalta, hogy a csehszlovák kül- és belpolitikát a szovjet érdekekhez igazítja) – teljes támogatásukról biztosították a tisztán szláv Csehszlovákia kiépítésének tervét.⁹ Amikor tehát a szlovákiai magyarokat és németeket sújtó, a málenkij robot ürügyén történt elhurcolásokról beszélünk, nem csupán a Szovjetunió, de a korabeli Csehszlovákia vezetőinek a felelősségéről is szólni kell.

A szlovákiai elhurcolások változatai

Az első bécsi döntés által 1938 novemberében Magyarországhoz visszacsatolt mai Dél-Szlovákia lakossága 1944 őszétől már sejthette, hogy a háború befejezése a „ma-

---

8 Az elhurcolások által érintett Vámosbalog (Nagybalog) község példája azt jelzi, hogy a Gulag táborokban elhunytak otthon állított jelképes sírjaira a regnáló hatalom még azt sem engedte ráírni, hogy a halál helye a Szovjetunió volt.

9 Azzal kapcsolatban, hogyan viszonyult a Szovjetunió a csehszlovák nemzetállami tervekhez lásd Zseliczky 2005.

gyar idők” végét és egyben a felújított Csehszlovákián belüli kisebbségi sors újrakezdését fogja számára jelenteni. Azt azonban egyáltalán nem gondolták, hogy Benešék immár nem a masaryki első csehszlovák köztársaság nemzetileg ugyan elfogult, ám mégis demokratikus és a nemzeti kisebbségek alapvető jogait tiszteletben tartó rendszerét akarják restaurálni, hanem egy tisztán szláv nemzetállam kialakítására törekednek, amelyben nem csak a németeknek, de a magyaroknak sincs helyük. Mint ahogy az előrenyomuló Vörös Hadsereg erőszakoskodásáról is lehetett információjuk, vagy legalább is sejtésük, azt azonban már nem feltételezhatték, hogy a civil lakosság, férfiak és nők szovjet munkatáborokba való hurcolására sor kerülhet. Éppen ezért az 1944 decemberétől kibontakozó események olyan mértékben felkészületlenül érték őket, ami szinte megbénította cselekvőképességüket.

A szlovákiai civil lakosság szovjetek általi elhurcolásának két alapvető formája volt. Az elsőt az elsősorban a magukat a háborús években politikailag exponált, a szovjetek által háborús bűnösnek tekintett vagy valamilyen más okból a szovjet biztonsági szerveknek a figyelmébe került személyek egyéni elhurcolása jelentette, amely Szlovákia valamennyi lakosát érintette, úgy a szlovákokat, mint a magyarokat vagy a ruszinokat. Az ilyen típusú elhurcolások hátterében nem egyszer olyan feljelentések álltak, amelyek a szovjet szervekhez kommunistáktól vagy partizánoktól érkeztek,¹⁰ bár az is előfordult, hogy az antifasiszta ellenállással szimpatizáló, sőt abban részt vevő személyek kerültek szovjet munkatáborokba. A megtorlásnak ez a fajtája az ország egész területét érintette ugyan, a legtöbb áldozat mégis a keleti régiókból, Sárosból, Zemplénből, a Szepességből került ki, ahová először ért el a Vörös Hadsereg. A prágai külügyi levéltárban őrzött s az egyes járásokra vonatkozó anyag alapján elmondható, hogy az egyénileg történt deportálások jelentős mértékben érintették a szlovákiai magyarokat is.¹¹ Ebbe a kategóriába tartozik a szlovákiai Magyar Párt tíz vezető tisztségviselőjének (közte Esterházy Jánosnak) az elhurcolása, amelyre 1945 júniusában került sor. Az individuális elhurcolások lényegében a szovjet csapatok megérkezésével kezdődtek, s bár csökkenő intenzitással, de a háború befejezése utáni hónapokban, sőt még a következő években is folytak.

Az elhurcolások másik típusát a csoportos (tömeges) elhurcolás jelentette. Ezekben az esetekben egy-egy település szinte teljes férfilakosságát (bár olykor a nők egy

---

10 Juščák 2001, 25–35.

11 AMZV f. SSSR 1945–1959. kart. 37., 38.

részét is) a háború okozta károk helyreállításával összefüggő néhány napos „kis munka” (málenkij robot) ürügyével vitték el, miközben az elhurcolást még csak meg se próbálták bármiféle váddal alátámasztani. Ebben az esetben azonban már etnikai specifikumokról is beszélhetünk, hiszen az ilyen tömeges elhurcolások jórészt csak Szlovákia magyar és német lakosságát sújtották. A málenkij robot súlypontja a Bodrogköz és az Ung-vidék 51 magyar településére esett, de érintette a Szepesség német községeit és a volt Abaúj vármegye Szepsi járását, ahonnan több mint egy tucat magyar és német lakosságú településről vittek el embereket. Ettől nyugatabbra viszont a gömöri régió néhány magyar településéről vitték tömegesen málenkij robotra a helyi lakosságot, miközben a nyugat-szlovákiai régió esetében inkább csak kisebb csoportok vagy egyének elhurcolásáról beszélhetünk.

Jelen tanulmány témája a málenkij robotra elhurcolt szlovákiai magyarok sorsa. A hangsúlyt azonban nem magára az elhurcolásokra és a munkatáborokban eltöltött évekre helyezem, hiszen azok nagyfokú azonosságot mutatnak a málenkij robot kárpátaljai vagy épp magyarországi áldozataival történetekkel. Ehelyett elsősorban a szlovákiai sajátosságokat kívánom kiemelni, különös tekintettel arra, hogy a hivatalos csehszlovák vezetés milyen magatartást tanúsított az elhurcoltak hazatérésének kérdésében. Szükségesnek tartom azt is megemlíteni, hogy a polgári lakosság elhurcolását nem lehet mereven elválasztani a hadifogolykérdéstől. Nem csupán azért, mert a Szovjetunió mindkét csoportot kényszermunkásként alkalmazta, s az elszorított károkért való egyfajta sajátos kárpótlásaként tekintett rájuk, hanem azért is, mivel a málenkij robotra hurcoltak sorsa az egyes lágerekbe való megérkezésüktől nem csupán azonos volt a hadifogolykéval, hanem – mint azt a visszaemlékezők is megerősítik – lényegében hadifogolyként tartották őket számon. Ebből is adódik, hogy a jelen tanulmányban olykor volt hadifogolyok visszaemlékezéseiből vett idézetekkel támasztom alá a civil elhurcoltak sorsával kapcsolatos állításaimat.

Elhurcolások a felvidéki magyarság köréből

Mint ismeretes, Kárpátalján a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának 1944. november 12-i ülésén meghozott 0036-os számú operatív rendelete alapján kezdődött meg a magyar nemzetiségű katonaköteles lakosság összegyűjtése és fogolytáborokba hurco-

lása.¹² A magyar nemzetiségű lakosság deportálása azonban nem állt meg a szovjet-csehszlovák államhatárnál, amely akkor még nem is létezett, hanem Kárpátaljáról kitérve a mai Szlovákiához tartozó Bodrogköz és Ung-vidék térségében is folytatódott. Ugyanazon módszerekkel, s feltehetően ugyanazon 0036-os szigorúan titkos rendelet alapján.¹³ A málenkij robotra hurcolások Szlovákiában 1944. december 1-jén kezdődtek, s valamikor 1945 február utolsó napjaiban értek véget, amikor már a Kassától nyugatra eső Szepsi járás lakosait is elvitték. A Bodrogközben megindult elhurcolások első szakasza 1944. december 1-je és 6-a közé esett, amikor a térség 17 településéről hívták be háromnapos munkára a férfilakosságot. Az akció tervszerűségét s etnikai tudatosságát jelzi, hogy a 17 település között a régió valamennyi jelentős – a környező falvakra is kisugárzó hatású – magyarok által lakott települése (Királyhelme, Lelesz, Bodrogszerdahely stb.) ott volt.¹⁴ Ezt követően december 6. és 12. között a bodrogközi aprófalvak és az Ung-vidék települései kerültek sorra, miközben a számos hasonlóság mellett néhány különbség is kimutatható a két szakasz között. Így például az, hogy míg az első szakaszban mindig az adott település egy tágasabb épületében gyűjtötték össze a málenkij robotra toborzottakat, addig a második hullámban egy-egy központi település szolgált gyűjtőhelyként. Különbséget jelent az is, hogy míg az első hullám elhurcoltjai mintegy kéthetes „erőltetett menetet” követően a szolvai tábor érintésével a Vereckei-hágón keresztül jutottak Szamborba, addig az Ung-vidékiek a garanyi és a szinnai táborokat megjárva, az Uzsoki-hágón átkelve érkeztek meg a szambori gyűjtőlágerbe.

A Kassától nyugatra található magyarok által lakott kisvárosból, Szepsiből és környékéről elhurcoltakat Kassán gyűjtötték össze. Onnan gépjárművekkel a lengyel területen található sanoki tranzittáborba vitték, majd vonattal szállították tovább őket a Kaukázus lábánál lévő ólombányákba.¹⁵ Akár a bodrogközi, akár a Szepsi környékén lezajlott elhurcolásokat nézzük, vitathatatlan az a tervszerűség és szisztematikusság, ahogy a régió magyar (és német) többségű falvait sorra vették. Nem érvényes viszont

---

12 Vö. Dupka 2012, 32.

13 M. Polišínská a szlovákiai civil lakosság tömeges deportálásával kapcsolatban a szovjet vezetés által 1944. december 16-án a romániai, jugoszláviai, bulgáriai és csehszlovákiai német lakosságnak az internálásáról és szovjet munkatáborokba való elhurcolásáról intézkedő tervezetet említi, ám amikor az napvilágot látott, a bodrogközi deportálások már javában folytak. Vö. Polišínská 2006, 254.

14 Vö. Dobos 1992, 112.

15 Vö. Polišínská 2006, 292–294.

az érintett gömői településekre, amelyek olykor egymástól távolabb terültek el, a közöttük lévő magyar falvakat az elhurcolások egyáltalán nem érintették. Ezért úgy véljük, hogy itt nem tervszerűen végrehajtott akcióról lehetett szó, hanem alkalmi történésekről, amelyekben a kulcsszerepet egy-egy szovjet katonai parancsnok önkényes döntése játszhatta. Ismerve a szovjet rendszer működését, joggal feltételezhetjük, hogy az itteni elhurcolások a valamiféle előre meghatározott létszámkvóta elérését célozták, illetve a kvóták által meghatározott számokban mutatkozó hiányok pótlására szolgáltak. Így történt ez a Tornalja melletti 650 lakosú Abafalván, ahol 1945. január 23-án egy orosz százados német nemzetiségűeket keresett, de mivel azok a településen nem éltek, beírta a magyarokkal is: 65 erős munkaképes személyt – közöttük jó néhány nőt – hurcoltatott el Szerencsre, ahol másokkal együtt bevagonírozták őket.¹⁶ Ugyanígy véletlenszerűnek tűnik mindaz, ami a Balog-patak völgyében fekvő Vámosbalog (Nagybalog) lakosságával történt. A szlovák–magyar nyelvhatár közvetlen közelében található színmagyar településről és a szomszédos Uzapanyitról 1945 januárjában romeltakarítási munkák ürügyével hurcoltak el 147 (más források szerint 139) fiatal felnőttet,¹⁷ közöttük 49 nőt.¹⁸ Őket többnapos gyalogmenet után Miskolcra kísérték, majd ott bevagonírozva Debrecen, Nagyvárad, Foksány (Focșani) érintésével¹⁹ a Donbasz bányavidékére szállították.²⁰

A szlovákiai magyarok elhurcolása és lágerélete nem különbözött attól, amit a kárpátaljaiak vagy az anyaországiak átéltek. A bevagonírozást (legyen annak helyszíne Szambor, Sanok vagy más település) két-három héten át tartó utazás követte a Donbasz-medence valamelyik lágeréig. A marhavagonokba összezsúfolt, tisztálkodási lehetőségtől megfosztott és alultáplált elhurcoltak közül ekkor és a lágerélet első heteiben (akkor már elsősorban a járványok miatt) haltak meg a legtöbben. Aki az első heteket túlélte, arra jobb esetben néhány hónapos, rosszabb esetben pedig többéves kényszerű lágerélet várt, annak minden tartozékával: az embert próbáló kemény munkafeltételekkel, túlzásúfolt, egészségtelen barakkokkal, a szinte ehetetlen és alig tápláló élelemmel stb.

---

16 Gyöngyösi János külügyminiszter szóbeli jegyzéke a Szovjetunió kormányához az Abafalváról és Tiszalucról elhurcolt polgári lakosok ügyében. Közli L. Balogh (szerk.) 2015, 284–285.

17 MNL OL XIX-J-1-q 25.406/pol. – 1945.

18 AMZV f. SSSR 1945–1949. kart. 36. sz. n.

19 Lehotai 2015, 120.

20 A nagybalogiak elhurcolásáról lásd Koós 2006.

A magyar elhurcoltak sorsa és a csehszlovák nemzetállami törekvések közötti összefüggések

A málenkij robotra elhurcolt szlovákiai magyarok sorsa – bár a táborokban ugyanazt a szörnyű és embertelen körülményeket kellett átélniük, mint a más térségekből származóknak – rendelkezett néhány sajátossággal, amelyek leginkább saját államuknak, vagyis Csehszlovákiának a hozzájuk fűződő viszonyából származtak. Ez a viszony pedig egyértelmű következménye volt azoknak a csehszlovák nemzetállami terveknek, amelyek végső célja egy németek és magyarok nélküli Csehszlovákia volt. E tervek megvalósítása már a háború utolsó heteiben megkezdődött, majd 1945 és 1948 között a lakosságcserével, a magyarok Csehországba való deportálásával, a reszlovakizációval és más kényszerítő eszközökkel folytatódott. Így, bár a szlovákiai magyarokat érintő málenkij robot szovjet kezdeményezés és akció volt, joggal mondhatjuk, hogy szlovákiai magyarok tömeges elhurcolása nem csupán a munkaerő mozgósítását szolgálta, hanem a térség etnikai átformálását is.

Ha ezzel az elhurcolásokat végrehajtó egységek nem is, a tranzittáborok vezetése nyilvánvalóan tisztában lehetett, hiszen a visszaemlékezések azt jelzik, hogy mind Szinnán, mind Szolyván működött egyfajta etnikai alapú szelektálás. Ezekben a táborokban ugyanis az adatfelvétel során az elhurcoltaktól a nemzetiségüket is megkérdezték. A magukat szlováknak vagy csehnek vallóknak pedig lehetőségük nyílt a szovjet hadsereg oldalán harcoló csehszlovák hadtestbe jelentkezniük, sőt néhány esetben otthonukba is hazatérniük. Ezt a szlovák nyelvet valamilyen szinten beszélő szlovákiai magyarok közül is megpróbálták néhányan kihasználni, ám csak keveseknek sikerült. Az adatfelvételt végrehajtó bizottság, illetve a csehszlovák toborzótestek ugyanis kétséges esetekben többek között a „Miatyánk” szlovák nyelven történő elmondásával ellenőrizték az elhurcoltak nemzetiségét.²¹ Szlovákul imádkozni pedig egy magyar ember csak a legritkább esetben tudott. A dilemma, hogy a felvidéki magyarok minek mondják magukat, szlovákiai magyarnak, szlováknak vagy akár magyarországi lakosnak, lényegében kényszerű rabságuk szinte egész ideje alatt fennmaradt, s nem kis lelki traumát okozott nekik, hiszen saját nemzetiségüket még akkor sem szívesen tagadták meg, ha ezáltal vélt vagy valós előnyökhöz juthattak: „Bevittek bennünket az udvarra, és azt parancsolták, hogy álljanak külön a szlovákok,

---

21 Géczi 1992, 24.; Vö. Dupka 2012, 58–59.

a ruszinok és a magyarok, mert mi több nemzetiségből álltunk össze. Én nem tudtam szlovákul, de a Madari Zoli az jól tudott, polgáriba járt Sellyén, és az oroszoknak a szavukat is értette, ő mindjárt odaállt a szlovákokhoz: »Karcsikám, egymást ne hagyjuk el!« – mondta. »Ne hagyjuk el egymást! Valamit a magyarokkal ezek akarnak, nincs jó érzésem. Álljunk a szlovákok közé!« »Zolikám, édes Zolikám« – így beszélünk egymással, sírva –, »ha haza találok kerülni a szlovák hadseregbe, az apám még a faluba se enged be, olyan nagy magyar az apám!« Én nagyon ragaszkodtam a hűséges magyarságomhoz, és attól is félttem, otthon megtudják, hogy átálltam. Még akkor nem tudtuk, hogy mi lesz ennek a vége, a Felvidéknek.²²

Bár az NKVD már 1944 decemberétől tömegesen hurcolta el a Csehszlovákiához tartozó területekről a helyi lakosságot, a csehszlovák vezetés, amely ekkor még Londonban székel, majd a tavasz folyamán, immár a kommunistákkal kiegészülve, Kassára majd Prágába tette át székhelyét, sokáig nem szólalt meg ez ügyben. Csupán 1945 májusában, amikor már Prágában folytak az internálások, s amikor az egyénileg elhurcolt szlovákok családjaitól egyre több panasz és kérés érkezett be a kormányhoz, kezdtek foglalkozni ezzel a témával.²³

A csehszlovák kormányon belül elsősorban Vladimír Clementis külügyi államtitkár feladatkörébe tartozott az elhurcoltak ügye, aki Valerian Zorin prágai szovjet követtel folytatott gyakori megbeszélésein többször is kérte a Szovjetunióba hurcoltak kiadatását, illetve a még akkor is folyó egyéni elhurcolások leállítását. A prágai kormány több ülésén is napirendre került a deportált civilek repatriálásának kérdése, ám minden látható előrelépés nélkül, mivel a szovjetek – bár szívélyességet mutattak – nem voltak partnerek az ügyben. Miközben ugyanis a hadifoglyok hazahozataláról a kezdetektől fogva viszonylagos nyíltsággal tárgyaltak, addig az elhurcolt civilekről folyamatosan ködösítettek, nem válaszoltak a jegyzékekre, tulajdonképpen tagadták saját felelősségüket. A moszkvai taktika egyik lényeges eleme az volt, hogy hogy közölték Prágával, csak pontos listák alapján hajlandók a deportáltak hazatéréséről tárgyalni,²⁴ amikor viszont a csehszlovák fél újabb és újabb listákat készített és adott át, azokat nem voltak hajlandók hitelesnek elfogadni. Moszkva hivatalosan csupán

---

22 Körös (szerk.) 2015, 63.

23 Polišenská 2006, 34–37.

24 Amelyek Moszkvának bizonyára inkább rendelkezésére álltak, mint Prágának, hiszen mint Varga Éva Mária kutatásaiból is kiderül, a szovjet adminisztráció ebből a szempontból meglehetősen jól működött. Vö. Varga 2009.

1232 csehszlovák állampolgárságú polgári személy elhurcolását ismerte el, akik közül állításuk szerint 1945 végéig már 482 főt hazaküldtek, s további 237 személy hazatérése pedig már napirenden volt. Csakhogy a csehszlovák listák több mint 5000 nevet tartalmaztak. Vagyis hiába volt Csehszlovákia szövetséges ország, Moszkvának fontosabb volt az elhurcoltak munkaereje, amelyről egyáltalán nem akart lemondani.

Persze Prágának is megvoltak a saját kis játéka, amelyeket a fentebb jelzett nemzetállami szándékok motiváltak. A csehszlovák politikai vezetés ugyanis szelektív repatriációs politikát folytatott, s lényegében csak a csehek és szlovákok hazatérését szorgalmazta.²⁵ Ennek jegyében a szovjeteknek átadott memorandumokban kezdetől fogva igyekeztek elkülöníteni a cseh és szlovák elhurcoltak ügyét a németekétől és magyarokétól, jelezve, hogy ez utóbbiak hazatérése nem prioritása a csehszlovák politikának. Ezt többek között maga Jan Masaryk külügyminiszter is így gondolhatta, hiszen az 1946 januárjában a moszkvai csehszlovák követnek küldött, s az elhurcoltak minél előbbi repatriálását sürgető, táviratában külön hangsúlyozta, hogy ezt a problémát is a csehszlovák nemzetállam megteremtésének kell alárendelni. Abban a kérdésben tehát, hogy kit kell hazahozni, nem az volt a döntő, hogy az előző években ki milyen magatartást tanúsított, hanem az, hogy kinek milyen a nemzetisége.²⁶

A szándékot, hogy a magyar és német elhurcoltak ügyét leválasszák a velük azonos sorban osztozó csehekéről és szlovákokéről, a háborús károk felszámolásával foglalkozó csehszlovák delegáció 1946 végén kidolgozott memorandumja is alátámasztotta. A dokumentum, amellyel adatokkal szolgált az akkor még a Szovjetunióban tartózkodó 5128 elhurcolt nemzetiségi összetételéről (1462 cseh és szlovák, 1300 német és 2366 magyar),²⁷ csupán a csehek és szlovákok repatriálását tartotta szükségesnek. Ugyanezt a szándékot meglehetősen direkt módon fejezte ki a csehszlovák külügyminisztérium 1946. október 16-án Moszkvába küldött távirata is. Ebben jelezték, hogy a repatriálandó csehek és szlovákok listáját, amelyet a szovjet fél kért, már elküldték futárral, majd hogy még érthetőbbek legyenek, hozzátették azt is, hogy

---

25 Ezt a törekvést számos dokumentum is alátámasztja, közte a prágai külügyminisztérium és a moszkvai követség közötti levélváltások. Lásd pl. AMZV f. SSSR 1945–1949. kart. 36. č. 35953. Čs. občané zatčení R. A. – intervence.

26 Polišenská 2006, 46.

27 Polišenská 2006, 53.

az elhurcolt németek és magyarok külön listáját fölöslegesnek vélik elkészíteni, mivel azok kiadatására Csehszlovákia nem tart igényt.²⁸

Csakhogy a fenti memorandum megszületésének az idején az elhurcolt polgári személyek egy részének hazatérése folyamatban volt, vagy már meg is történt, s nem teljesen a csehszlovák elképzelések szerint. Prága számára ugyanis az lett volna optimális, ha a szovjetek által összeállított repatriáns-transzportok átvilágítása még Kárpátalján megvalósulhatott volna, s Csehszlovákia területére már csak azok léphetek volna, akiknek ezt a csehszlovák hatóságok engedélyezték, vagyis a szlovákok, a csehek és a reszlovakizálásra jelentkező magyarok. A szovjetek azonban nem voltak tekintettel a csehszlovákok szelektív repatriálási elképzeléseire, s a hazatérők transzportjaiba németeket és magyarokat is besoroztak. Sőt, tekintettel arra, hogy épp a magyarok és németek képezték az elhurcoltak többségét, a hazatérők között is ők voltak többségben. Mint annak a két transzportnak az esetében, amely még 1946 késő nyarán lépte át a szovjet–csehszlovák államhatárt, s amellyel 75 cseh és szlovák mellett 220 német és 309 magyar is hazaérkezett. Ez pedig annyira nem egyezett a csehszlovák elképzelésekkel, hogy a prágai külügy külön memorandumban tiltakozott ellene.²⁹

Ezért a pozsonyi belügyi megbízotti hivatal olyan megoldásban gondolkodott, amely szerint a hadifoglyok kassai befogadó állomásáról a szlovákokat az adatfeldvétel követően azonnal hazaengednék, a magyarokat és németeket viszont karanténban tartanák – addig, ameddig a külügy nem gondoskodik arról, hogy Magyarország, illetve Németország átveszi őket.³⁰

Mivel a Szovjetunió kötelezettséget vállalt, hogy 1948 végéig minden hadifoglyot és polgári személyt hazaenged, 1947 elejétől egyre több csehszlovák állampolgár tért haza. Ez egyszerre okozott örömet és aggodalmat is Prágában, ahol továbbra is a szelektív repatriálást tartották optimálisnak. Lényegében ennek az elvnek az érvényesítését szolgálta az is, hogy a moszkvai csehszlovák követség 1947 tavaszától egy hivatalnokot delegálhatott az Odessza melletti luisdorfi táborba (a csehszlovákiai illetőségű hadifoglyok és civil elhurcoltak egy része ezen a táboron keresztül érkezett haza), akinek döntő szava volt a repatriálási kérvények elbírálásában. Mint

---

28 Polišenská 2006, 87.

29 A fenti történet korántsem volt egyedi, s más olyan esetekről is tudni, amikor Prága panasszal fordult Moszkvához a magyarok hazatérése miatt.

30 SNA f. PV-sprav. 42026-VII-7/47.

a csehszlovák külügyminisztérium levéltári anyagából kiolvasható, a Luisdorfba küldött delegált célja – a repatriálási folyamat felgyorsítása mellett – elsősorban a magyarok és németek hazatérésének megakadályozása volt.³¹ Ennek érdekében valamennyi érintettől megtudakolták a nemzetiségét, s azoknak pedig, akiket nemzeti szempontból gyanúsnak találtak, külön felhívták a figyelmét arra, hogy a németek és a magyarok Beneš elnök dekrétuma értelmében elveszítették csehszlovák állampolgárságukat, amivel arra próbálták rávezetni a jelentkezőket, hogy ne Csehszlovákiába, hanem Magyarországra kérjék a repatriálásukat.

Miloš Krno, a moszkvai csehszlovák követség fiatal (kommunista) tanácsosa, aki egy vagy két alkalommal szintén részt vett a repatriálásra jelentkezők átvilágításában, visszaemlékezéseiben szinte dicsekszik azzal, hogy ténykedése nyomán a csehek és szlovákok gyorsan hazatérhettek, ám „a német és magyar fasiszták tovább építhették azokat a városokat, amelyeket előzőleg leromboltak.”³²

1947–1948-ban a Csehszlovákiába repatriálók többsége (s ezek nagy része szlovákiai magyar volt) a máramarosszigeti táboron keresztül tért haza. Azt, hogy nem könnyen, arról ismét csak az odaküldött csehszlovák repatriáló delegátusok gondoskodtak, akik minden lehető módon igyekeztek akadályozni a magyarok hazatérését. Polišenská olyan esetet is említ, amikor az odaküldött csehszlovák hivatalnok egy egész transzportnyi (1600) fogoly repatriálását utasította el.³³ Még szerencse, hogy a máramarosszigeti táborból már nem vitték vissza a kiszelektáltakat a Donbaszba. A fenti 1600 személyt végül Magyarországra irányították – ők feltehetően megjárták a debreceni Pávilon laktanyát, hogy aztán a magyar–csehszlovák államhatáron át, engedéllyel vagy szökve, érkezzenek haza szülőföldjükre.

Azt, hogy a csehszlovákiai illetőségű magyarok a máramarosszigeti táborból sem egykönnyen kerültek haza, a visszaemlékezések is igazolják: „Máramarosszigeten volt egy gyűjtőtábor, ott kirakták az összes foglyot, és onnét megint külön transzportok jöttek Magyarországra. A magyarok mindjárt mehettek haza, de a felvidékieket kiszedték, és ott fogták. A Beneš akkor azt mondta, hogy nincsen semmiféle elmaradott katonája, és nem fogadta be a magyarokat. Csehszlovákia nem fogadott be bennünk, és Magyarországra nem is volt hova mennünk. Ott voltunk egészen őszig.”³⁴

---

31 Polišenská 2006, 120–144.

32 Krno 1984, 319.

33 Polišenská 2006, 159.

34 Kőrös (szerk.) 2015, 45.

Az elhurcolt magyarok hazatérése és a málenkij robot számszerű eredményei

Már a fentiekből is kirajzolódik az, hogy a szlovákiai magyar elhurcoltak sorsa leginkább hazatérésük időpontjában és mikéntjében tért el magyarországi vagy kárpátaljai társaikétól. Míg ugyanis a kárpátaljai magyarok hazatérése már 1945 őszén megkezdődött, és folyamatos volt,³⁵ s a magyar kormány is jelentős erőfeszítéseket tett, hogy a magyar hadifoglyok és civilek minél előbb otthon lehessenek, addig Csehszlovákia lényegében akadályozta saját polgárai hazatérését.³⁶ Prága magatartása még a szovjet fél számra is feltűnő és különös volt, amit a szovjet hadsereg tábornokának, a repatriálást felügyelő kormány megbízottnak, Nyikolaj Gulubjevnek a szavai is igazolnak: „Hozzászoktunk, hogy az érintett államok azzal sürgetnek minket, hogy gyorsítsuk fel állampolgáraik repatriálását. Maguknál ez pont fordítva van. Nekünk kell önöket kérni, hogy vegyék át tőlünk a hadifoglyokat. Ne haragudjon, de az Önök eljárása nevetséges.”³⁷

A magyar nemzetiségű hadifoglyokkal és civil elhurcoltakkal szembeni korabeli csehszlovák magatartást több más mellett az is minősíti, hogy a repatriálás kérdését összekapcsolták a Szlovákiában abban az időben éppen zajló reszlovakizálási akcióval.³⁸ Miközben a reszlovakizálás már önmagában is a magyar lakosságnak az állam által szervezett zsarolása volt, ebben az esetben a repatriálás engedélyezését kötötték a reszlovakizáció aktusához. Történt ez például Fazekas Béla kürti lakos esetében is, aki 1943 őszén esett orosz fogságba.³⁹ A prágai külügyi levéltárban fennmaradt források alapján Fazekas özvegy édesanyja 1947 elejétől több ízben is megpróbálta elérni, hogy a csehszlovák hatóságok hivatalosan is kérjék Moszkvától fia kiadatását. Prága azonban ezt feltételhez kötötte: csak akkor lett volna erre hajlandó, ha a Fazekas család csehszlovák nemzetiségű, vagy ha az anya felmutatta volna a család reszlova-

---

35 Dupka 2012, 141.

36 Ennek a nemzetállam-építésnek a szlovákiai magyarok szempontjából a kikényszerített csehszlovák–magyar lakosságcsere, a magyarok csehországi deportálása, a zsarolásként működött reszlovakizálás, a magyar nyelvű iskolák és a magyar nyelvhasználat betiltása stb. voltak a legfontosabb elemei.

37 AMZV f. SSSR 1945–1949. kart. 51. č. 2890/B/48. Váleční zajatci v SSSR – prověření

38 A reszlovakizáció célja az volt, hogy a lakosságcsere és a deportálások ellenére is Szlovákiában maradt magyarokat arra kényszerítsék, hogy szlováknak vallják magukat.

39 AMZV f. SSSR 1945–1959. kart. 38. 108782/1949.

kizálását igazoló dokumentumot. Mivel ez nem történt meg, a hatóságok 1949-ben véglegesen elutasították a magyar nemzetiségű hadifogoly repatriálását.

A reszlovakizálás és a repatriálás kapcsolatrendszere még nem feltárt. Elképzelhetőnek tartjuk azonban, hogy a csehszlovák fél a Szovjetunióból Csehszlovákiába hazahozott magyar nemzetiségű személyekre nyomás gyakorolhatott, hogy azok reszlovakizáljanak. Erre akár a kassai átvevőállomáson is lehetőség nyílhatott, ahová a szovjet határról a repatriáltakat kihallgatni és adatfelvételre szállították. Az bizonyosnak látszik, hogy az elhurcoltak családjai kaphattak olyan jelzéseket, hogy hozzátartozójuk (fiuk, férjük, testvérük) nagyobb eséllyel tér haza, ha az egész család reszlovakizál. Erre utalhat az is, hogy a reszlovakizáció éppen azokban a dél-szlovákiai járásokban (a Bodroghözben és az Ung-vidéken) volt a legsikeresebb, ahonnan a legtöbb magyart hurcolták a Szovjetunióba. Mindenesetre az, hogy egy 1948 végén a prágai külügyminisztériumban összeállított lista szerint 9800 hazatérő (hadifogoly és civil elhurcolt) közül 2699 volt a szlovák, 4517 a magyar, 204 a német, 58 a ruszin, 4 az egyéb és 2318 a reszlovakizált, jelzi a két folyamat közötti összefüggést.⁴⁰ Egy bizonyos, több irat is azt tanúsítja, hogy amikor a csehszlovák hatóságoknak dönteniük kellett a repatriálásra jelentkező hadifoglyok vagy civil elhurcoltak sorsáról, akkor a szlovákokat automatikusan átvették, a magyar nemzetiségűek közül viszont csak azokat, akiknek a családja reszlovakizált. Azoknak a neve mellé, akik továbbra is magyar nemzetiségűnek vallották magukat, a repatriálás elutasításának a ténye került. Mint annak a 648 fős listának az esetében történt, amellyel 1947 nyarán foglalkozott a belügyminisztérium. A belügy döntése szerint a fenti számból 386 személy repatriálási kérelmét pozitívan bírálták el. Ők szlovákok vagy a reszlovakizálást vállaló magyarok voltak. 22 személy kérelmét viszont elutasították. Az indok szó szerint a következő volt: „mivel magyar nemzetiségű személyekről van szó, akik politikai és állambiztonsági szempontból megbízhatatlanok, s akik családja nem reszlovakizált”.⁴¹

1948-ban, amikor az idő már Moszkvát is sürgette a hadifogolykérdés lezárását illetően, a szovjetek egyre nagyobb nyomást gyakoroltak Prágára, hogy szakítson a szelektív repatriálás politikájával, s vegye át a szlovákiai magyarokat is. Sőt alkalomadtán minden egyeztetés nélkül küldtek haza Csehszlovákiába transzporokat, ami persze Prága rosszallását váltotta ki. Valószínűleg mind ennek, mind a csehszlovák és

---

40 AMZV f. SSSR 1945–1959. kart. 39. fasc. 2.

41 SNA f. PV-sprav. 25295-VII-7/47.

magyar belpolitikában bekövetkezett változásoknak is szerepe volt abban, hogy 1948 nyarán a hivatalos csehszlovák álláspont megváltozott. Azzal párhuzamosan ugyanis, hogy az új csehszlovák vezető, a kommunista Klement Gottwald június 9-én a Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága ülésén elmondott beszédében beismerte, hogy a lakosságcsere és minden más intézkedés ellenére mégis maradnak magyarok az országban,⁴² a csehszlovák külügyminisztérium olyan értelmű utasítást küldött a moszkvai csehszlovák követségre, amely szerint a továbbiakban nem kell elzárkóznia a magyar nemzetiségű foglyok repatriálásától sem.

Mindez felgyorsította a szlovákiai magyar elhurcoltak hazatérését, akik közül a legtöbben ezt megelőzően leginkább úgy jutottak haza, hogy magyarországi állampolgárnak jelentkeztek, ahonnan – helyismeretüket kihasználva – a zöldhatáron át haza tudtak szökni. 1948 nyarától azonban már a közvetlenül Csehszlovákiába való repatriálás lehetősége is megnyílt előttük, s többségük 1949-ben már otthon tartózkodott.

A téma relatív feltáratlansága miatt a málenkij robot során elhurcolt szlovákiai civilek számáról a mai napig nincs konszenzus a szakmában. Ezt egyszerre okozza néhány fontos alap kutatás elvégzetlensége, valamint az, hogy a hiányos források miatt sokszor összekeverednek a polgári elhurcoltak és a hadifoglyok adatai. Ezért fordulhat elő, hogy az elhurcoltak számát jócskán felülbecsülve egyesek 16–20 ezer, mások akár 69 ezer civil elhurcoltról is beszélnek,⁴³ noha ezeket a számokat forrásokkal nem tudják alátámasztani.⁴⁴

Ha ragaszkodunk a jelenleg rendelkezésre álló forrásainkhoz, akkor elmondható, hogy a Szlovákiából civilként elhurcoltak száma mintegy 7–8 ezer lehetett. Azt, hogy közülük mennyien voltak a málenkij robotra elhurcoltak, s mennyien az egyéni elhurcolások áldozatai, nem tudjuk, mivel a volt német falvakban, ahol azóta teljesen kicserélődött a lakosság, a közösségi emlékezet folytonossága megszakadt, s így az elhurcoltak száma sem feltárt. A málenkij robot dél-szlovákiai (magyar) áldozatainak a száma az eddigi kutatások alapján azonban megbecsülhető. A Bodrogközéből és az Ung-vidékről közel 2500, a Szepsi járásból nagyjából 600, Gömörből pedig mintegy 200 főt, összesen 3300 főt hurcoltak el málenkij robotra a Szovjetunióba. Ha ehhez

---

42 Popély 2006, 144.

43 Vö. Köteles é. n.; Bystrov 2003, 29.

44 Ugyanez a jelenség a magyarországi elhurcolások kapcsán is megfigyelhető. Lásd például Bognár Zsolt adatait a budapesti elhurcolásokról: Bognár 2005, 181–189.

hozzá vesszük az ettől nyugatra eső területekről egyénileg elhurcoltakat, a végleges szám 3500 és 4000 ezer körülire tehető. Vagyis az összes szlovákiai civil elhurcoltnak mintegy felét a magyarok tették ki, a másik fele a szlovákok, németek, ruszinok közül került ki. Az azonban nemzetiségtől független volt, hogy az elhurcoltak mintegy harmada sohasem tért haza.

Források, irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV) [a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára]

Fond SSSR 1945–1959

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J-1-q – Külügyminisztérium Hadifogoly Osztálya iratai (1945–1949)

Slovenský národný archív (SNA) [Szlovák Nemzeti Levéltár]

Fond Povereníctva Vnútra (PV)

IRODALOM

Bognár Zalán 2005: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944–1945-ben. In Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban*. Budapest, Zrínyi, 2005. 181–189.

Bystrov, Vladimír 2003: *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945–1955*. Praha, Svědectví.

Dobos Ferenc 1992: Magyarok a történelem senkiföldjén. *Regio*, 1992/4. 110–129.

Dupka György 2012: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946*. Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság–Intermix.

Géczi Lajos 1992: *Civilek hadifogságban*. Bratislava, Madách.

Juščák, Peter 2001: *Odvlečení*. Bratislava, Kalligram.

Koós István 2006: *Nagybalogi tragédiák*. Nagybalog, Rákóczi Szövetség Balogvölgyi Helyi Szervezete.

- Kőrös Zoltán (szerk.) 2015: „Muszkaföldön”. *Felvidékiek visszaemlékezései a szovjet hadifogságra*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Történelemtanárok Társulása.
- Köteles László é. n.: *Malenkij robot a jelenlegi Szlovákia területén*. Kézirat.
- Krno, Miloš 1984: *Hory, rieky, ľudia*. Bratislava, Slovenský spisovateľ.
- L. Balogh Béni (szerk.) 2015: *Törvényes megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.
- Lehotai, Vladimír 2015: „Malenkij robot”. *Obyvatelia Gemera v sovietskych lágroch (1945–1949)*. In *Gemer-Malohont. Zborník Gemersko – malohontského múzea v Rimavskej Sobote*, (11) 2015. 120–140.
- Polišenská, Milada 2006: *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*. Praha–Bratislava Libri–Ústav pamäti národa. Angol nyelvű kiadása: *Czechoslovak Diplomacy and the Gulag: Deportation of Czechoslovak Citizens to the USSR and the Negotiation for their Repatriation, 1945–1953*. Budapest, CEU Press, 2015.
- Popély Árpád 2006: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája, 1944–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Varga Éva Mária 2009: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956). Az oroszországi levéltári források tükrében*. Budapest, Russica Pannonicana.
- Zseliczky Béla 2005: Beneš, a magyar kérdés és a Szovjetunió, 1943–1948. *Múltunk*, 2005/2. 36–72.